

A JÓ KORMÁNYZAT, AZ ISMERETGAZDAG VÁLASZTÓKÖZÖNSÉG, ÉS A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI RENDSZER ÖSSZEFÜGGÉSEI NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN¹

Tóka Gábor

(Közép-Európai Egyetem, Budapest)

ÖSSZEFOGLALÓ

Ez az esszé a Magyar Politikatudományi Társaság 2008. évi közgyűlésén elhangzott előadás szerkesztett szövege. Egyrészt a napi politikai folyamatok interpretálásától és oksági elemzésétől, illetve a közpolitika különböző ágait érintő értékelő kommentároktól és tanácsadástól ódzkodó, a politikatudományt tisztán akadémiai – és így gyakorlati, gyakorlatértékelő, a politikai műveltséget előmozdító eredményeket csak közvetve és hosszabb távon teremtő – tevékenységként felfogó politológia értelmét taglalja. Másrészt a szerzőnek a választók politikai ismeretszintje meghatározóiról és politikai következményeiről szóló kutatásait összegzi népszerűsítő formában, a tudományszociológiai gondolatmenet illusztrációjaként. Ezek szerint a választópolgárok természetszerűleg alacsony ismeretszintje, bár korántsem mindig és elkerülhetetlenül, de általában érdemi befolyást gyakorol a demokratikus választások eredményére. Minél nagyobb ez a befolyás két-három választási cikluson át, annál negatívabb változást hoz a kormányzás minőségében. A befolyás nagysága pedig összefügg azzal, hogy milyenek az adott ország tömegkommunikációs rendszerének jellemzői.

Kulcsszavak: választói magatartás ■ politikai ismeretszint ■ tömegtájékoztatási rendszer
■ kormányzat minősége ■ politikatudomány

* Ezúton szeretnék személyes köszönetet mondani Kis Jánosnak, Hans-Dieter Klingemannnak, Kolosi Tamásnak és Schlecht Csabának, miután nélkülük bizonyosan soha nem részesültem volna egy a Bibó-díjhoz hasonló szakmai elismerésben. Schlecht Csaba neve ugyan két külföldi állampolgárral történt elhíresült találkozásai nyomán ismert országszerte, de rám tette a nagyobb hatást azzal, hogy a nyolcvanas évek során egyetemi csoporttársként és szamizdat-terjesztőként rendkívüli türelemmel és időráfordítással segítette társadalomtudományi és politikai gondolkodásom fejlődését. Kolosi Tamásnak és Kis Jánosnak azt köszönhetem, hogy választásuk alapján munkát kaptam és megkapaszkodhattam a társadalomtudomány világában, ráadásul 1989-1992-ben a TÁRKI, illetve 1992-től a Közép-Európai Egyetem révén olyan emberi és intézményi környezetben, amelyik általános hazai állapotainknál kedvezőbb lehetőséget adott a szakmai fejlődésre. Végül Hans-Dieter Klingemannnak azért vagyok hálás, mert rendkívüli odaadással istápolta bekapcsolódásomat a nemzetközi politikatudomány mindennapjaiba. Sokan vannak még rajtam kívül, akik ugyanezt mondhatnák el a négyük egyikéről vagy másikáról: az én kivételes szerencsém az, hogy most mind a négyüknek köszönetet mondhatok.

Előadásomat egy önreflexióval szeretném kezdeni, hogy ezzel is megmutassam, az ideai Bibó-díj indoklásában hallottak ellenére is azért igazi kelet-európai értelmiségi vagyok. Ágh Attila személyében korábban volt olyan díjazott, aki a Társadalomtudományi Hivatkozási Indexben jóval előttem jár, de az én díjazásom egy tekintetben mégis új, és ezért nyilván volt, akit hozzám hasonlóan meglepett a zsüri ideai döntése. Ugyanis a korábbi díjazottakkal ellentétben én nem folytattam szerteágazó intézményépítő munkát a hazai politológiaiában, nem vagyok sem ismert közgondolkodó, sem magyar nyelven megjelent monográfiák és tankönyvek szerzője. Ami szakmai tevékenységet kifejtettem, azt nagyrészt idegen nyelvi közegben tettem, még akkor is, ha ennek során szinte mindvégig Magyarországon éltem és dolgoztam. Így díjazásomnak van egy általánosabb üzenete is, nevezetesen hogy a magyar politikatudomány azokat a kollégákat is kész elismerni és keblére ölelni, akik hozzám hasonlóan nem akarnak a saját hazájukban próféták lenni, sőt még másutt sem, hanem inkább jól finanszírozott elefántcsonttoronyokban szeretnek babrálni olyan munkákon, amelyeknek azonnali gyakorlati alkalmazásuk nincs, de a maguk szerény helyén bekerülnek a politikatudományi diskurzusba. Ez utóbbi pedig nem a soktucatnyi nemzeti nyelven párhuzamosan zajló interakciók összege, hanem egy kizárólag tudományterületek, kutatási témák és módszertani konvenciók szerint tagolt folyamat, ami ma már lényegében csak egy konkrét nyelvet vesz igénybe az érintkezéshez, és ez nem a szanszkrit, az arab vagy a latin, és nem is a magyar.

Hogy mármost az én tevékenységem rászolgált-e a mai elismerésre, azt nem az én felelősségem megítélni, de a tágabb üzenet szerintem nagyon helyes. Tudományágunk legtöbb területén a specializáció mai foka mellett már csak azért sem lehetséges magyar nyelven érdemi szakmai érintkezés, mert csak az indokolatlan pazarlás vagy egy különleges véletlen eredménye lehetne az, ha egy Magyarország méretű országban két-háromnál több szakember akár csak megközelítőleg is teljes ismerettel rendelkezne egy-egy konkrét kutatási terület irodalmáról. Valamikor régen – illetve a kelet-európai átmenetekről és új demokráciákról szóló leíró-komentáló cikkek konjunktúrája révén még a közelmúltban is – könnyen össze lehetett hangolni a jelenlétet a nemzetközi tudományosságban az anyanyelvi közegben való, sokkal közérthetőbb publikációkat igénylő aktív jelenléttel, de ez egyre több területen válik lehetetlenné. Az esetleg szerény egyéni produkciónak tűnő, a normál, egyetemi tanítás mellett összehozott évi rendszeres egy-két-három folyóiratcikk közzlése mögött – ha azok tényleg a legrangosabb szakmai fórumokon jelennek meg – alighanem egy teljes év heti 70 óra munkája áll majd. Tudtommal egyetlen itthon élő kolléga sem jutott még el arra a szintre, hogy rendszeresen tudna publikálni a tíz legidézettebb politikatudományi folyóiratban. De ha lesznek ilyen kollégák, akkor törvényszerű, hogy munkájukat itthon szinte senki nem fogja ismerni – vagy ha ismeri is, a sarlatánságtól nem tudja majd hozzáértően megkülön-

böztetni. Mégis kívánatos lenne, hogy egyre több ilyen kolléga legyen köztünk, mert csak ők teremthetnek valódi kapcsolatot a hazai tudományos közélet és egy adott, esetleg érdekes és fontos, ám nélkülük hazánkban jórészt ismeretlen vagy csak félreértett kortárs tudományos ismeretanyag között.

Amit én csináltam az elmúlt tizennyolc évben, az egy ilyen politológusi szerepfelfogás irányába való szerény elmozdulás volt, és a díjnak szóló személyes örömtől függetlenül, állampolgárként is helyeslem, ha ezt a törekvést értékeli a magyar politikatudomány. Amit az előadásommal bizonyítanom kell ma az azt hiszem az, hogy az elefántcsonttoronyokban zajló babrálásomnak azért vannak szabatos magyar mondatokra lefordítható eredményei, amelyek – hosszabb távon – segíthetik mindennapi életünk jobbá tételét. Viszont ezt többnyire csak akkor tehetik megbízhatóan, ha valóban hosszú időn át érlelődnek egy belterjes, módszertani részleteket látszólag véget nem érő módon csócsáló, még a szakmabeliek nagy része számára is követhetetlen, a legmegbecsülendőbbnek hitt politikai hagyományokra is fittyet hányó, és a szélesebb nyilvánosságtól ennek megfelelően gyakorlatilag elzárt (sőt elzárandó), ámde kíméletlenül (habár udvariasan) versengő, és minden résztvevő írásaival szemben rendkívül kritikus (de szinte mindig további munkára bátorító és ahhoz kedvet adó, és csak kivételesen megsemmisítő) közegben.

Előadásomban ezért a választópolgárok ismeretszintjével, annak hatásai- val és meghatározóival kapcsolatban végzett vizsgálódásaim néhány eredményét ismertetem, lévén az elmúlt években ez volt fő kutatási területem.¹ Olyan kérdéseket érintek majd, mint hogy befolyásolja-e a választók ismeretszintje a választási eredményeket; van-e ennek következménye a kormányzás minőségére; illetve mivel magyarázhatjuk azt, ha a szavazók tájékozatlansága változékony mértékben befolyásolja az egyes választások eredményét. Minde- nekelőtt arról beszélek röviden, hogy a kutatási téma korábbi irodalma milyen fontosabb következtetésekre jutott, majd pedig saját eredményeim közül válogatom ki azt, ami talán általánosabb érdeklődésre is számot tarthat. Előadá- somat néhány megjegyzéssel kapcsolatban azzal zárom, hogy az effajta friss tudományos eredményekről van-e értelme a szélesebb nyilvánosság előtt be- szélni.

AZ ÁLLAMPOLGÁROK POLITIKAI ISMERETSZINTJE A KORÁBBI IRODALOM TÜKRÉBEN

A politikai ismeretszint egy olyan, viszonylag stabil tulajdonsága az egyének- nek, ami olyasfajta kvízkérdésekkel mérhető, mint hogy vajon mi a neve az alkotmánybíróság elnökének, vagy hány tagállama van az Európai Uniónak. Az ilyen ténykérdésekre adott válaszok a helyes–helytelen kategóriákba sorol- hatók,² majd egyszerűen összegeezhetők, mivel az ismeretszint jórészt egydi- menziós jelenség. Azaz, bár természetesen van némi véletlenszerű eltérés ab-

ban, hogy ki melyik kérdésre tudja a választ, alapjában véve aki tudja a választ az A kérdésre, az a konkrét témától függetlenül bármely B politikai ismeretkérdésre is nagyobb valószínűséggel tud majd helyesen válaszolni, mint aki elbukott az A kérdésnél. Tehát nem állítható például az, hogy más-más állampolgárok lennének tájékozottak mondjuk a nemzetközi kapcsolatok híreiben, mint valamelyik ágazati politika világában, vagy egyes hazai politikusok életrajzában. A lexikális ismeretek önmagukban vett gyakorlati értéke persze a nullához közeli, szintjük szorosan összefügg a gyakorlati politikai intelligencia olyan lényegi jellemzőivel, mint az egyén politikai absztrakciós készsége, véleményeinek komplexitása és szervezettsége, és általában a napi hírek megértéséhez szükséges kontextuális tudása (Zaller, 1986; Luskin, 1987; Smith 1989; Delli Carpini és Keeter, 1996).

Bármilyen alacsonyra állítjuk is a mércét, a választópolgárok politikai ismeretszintje alacsony és felettébb egyenlőtlen megoszlású. Olyannyira az, hogy komolyan kételkednünk kell abban, vajon hány állampolgár képes a leg-
elemibb szinten megérteni a napi híreket, pláne logikusan figyelembe venni őket a politikai véleményei és a döntései kialakítása során (Zaller, 1992; Delli Carpini és Keeter, 1996; Converse, 2000; Achen és Bartels, 2004; Bartels, 2005, 2007, 2008; Caplan, 2007). Ez a tájékozatlanság szükségszerű. A modern társadalmakban a politikai döntéshozatal olyan sok, összetett kérdést érint, hogy a legtöbb állampolgár talán akkor sem tudna önállóan kiigazodni ezek töredékében sem, ha munkáját, szeretteit és minden szórakozást elhanyagolva teljes életét e csupán látszólag nemes célnak szentelné.

Politikai ismereteink összetétele ezért részben a különböző „arénákban” versengő érdekelt felek (pártok, érdekcsoportok stb.) közléseitől (Zaller, 1992), részben pedig az esetleges véletlenek sorozatától (Fiorina, 1990) függ. Ezzel persze a képviseleti demokráciának a közvetlen demokráciával szembeni egyik szokványos igazolásához érkeztünk el, miszerint az állampolgárok közvetlen döntési körét célszerű leszűkíteni avatott képviselőik megválasztására (Enyedi, 2009). Ezt a normatív kérdést másokra hagyom, és magam csak azt vizsgálom: mi a garancia arra, hogy a képviselőválasztási döntéseket nem befolyásolja az állampolgári tudás elkerülhetetlen korlátozottsága?

A szakirodalomban háromféle viszonylag optimista válasszal találkozhatunk. Az első szerint az állampolgárok ismeretszintje annál azért egy kicsit magasabb, mint amilyennek első látásra tűnik, egyrészt mivel szokásos mérőeszközeink tökéletlenek (Krosnick és Lupia, 2008; Prior és Lupia, 2008), másrészt mert az ismeretkérdések valójában azt mutatják, hogy az állampolgárok gyorsan felejtik el a konkrét tényeket – ám vételük pillanatában a tények azonnal beépülnek azokba a politikai véleményekbe (például egyes politikusok megítélésébe), amelyeket az állampolgár megőriz emlékezetében és felhasznál választói döntései meghozatalánál (Lodge et al., 1989, 1995).

A második optimista válasz arra hivatkozik, hogy az állampolgárok politikai döntéseit ezernyi olcsó gondolatmankó (*information shortcut, cue, cognitive heuristics*) segít(het)i. Látva pl. azt az érthető és mulatságos képi megjelenése miatt a hírmédiában azonnal felkapott apróhírt, hogy Gerard Ford az 1976-os amerikai elnökválasztási kampány egy texasi állomásán önbizalmat sugárzó módon roppant ostobaságot követett el egy Amerika-szerte közismert mexikói étel elfogyasztása során, levonják azt a (talán helyes) következtetést, hogy riválisához képest kevésbé ismeri a spanyol ajkúak világát és problémáit, és ezért kevésbé tud azonosulni az azok által szorgalmazott bevándorláspolitikai lépésekkel (Popkin, 1991). A gondolatmankók hatékonyságának másik, kicsit meggyőzőbb példája szerint sok autótulajdonos kaliforniai polgár nagyon jól eltalálta azt, hogy mi volt a lehető legbölcsebb szavazata egy az autóbiztosítók szabályozását érintő népszavazáson, ha csupán azt az egy, a kampányban érthető okokból igencsak reklámozott tényt ismerte, hogy a terítékre került javaslatok közül melyiket támogatta az autóklub, és melyiket támogatták (inkább csak titkoltan) a különféle autógyártók, illetve az ügyvédi kamara (Lupia, 1994). Azaz, az ellenérdekű felek demokratikus politikai versengése kitermeli a tudatlanul is informált viselkedéshez szükséges gondolatmankókat.

A harmadik optimista válasz arra mutat rá, hogy az egyének rossz döntései kiolt(hat)ják egymás hatását a kollektív döntésekre, és ezért az nagyobb valószínűséggel hoz jó eredményt, mint a legbölcsebb egyén magányos ítélete. Ez persze a francia forradalmi konvent Közjóléti Bizottsága által 1793-ban lefejeztetett Condorcet márki híres elmélete arról, hogy az esküdtszékek miért jobbak a hivatásos bíráknál, ám Condorcet személyes balsorsa ellenére az empirikus közvélemény-kutatás egyes eredményei alátámasztják állítása legalább részleges helyességét (Page és Shapiro, 1992).

Az alábbiakban nem foglalkozom közvetlenül a fenti gondolatmenetekkel. Minden bizonnyal sok igazság van bennük, ám ettől még empirikus kérdés marad, hogy mi és mekkora a tudatlanság hatása. Annyit tudunk az irodalomból, hogy nem elhanyagolható és alighanem nagyobb, mint a teljes körű választási részvétel elmaradásának hatása (Lutz, 2007; Tóka, 2004). Althaus (2003) részletes vizsgálata szerint a Condorcet által várt aggregációs csoda sokszor elégtelen a kedvezőtlen eredmények megelőzésében, és a közvélemény az általa vizsgált kérdések kb. 89 százalékában szignifikánsan más képet mutatna, ha a polgárok politikai tudásszintje magasabb és társadalmilag egyenlő eloszlású lenne. Ezek az eredmények hasonlóak ahhoz, amit kvázikísérleti körülmények között, az úgynevezett gondolkodtató közvélemény-kutatások (*deliberative polls*) során tapasztalhatunk (Fishkin és Luskin, 1999; Sturgis, 2003). A vonatkozó laboratóriumi kísérletek pedig azt mutatják, hogy az olyan gondolatmankók, mint a pártok ideológiai pozíciója, a pártnevek, az érdekcsoportok által szolgáltatott választási tanácsok, vagy éppen a közvélemény-kutatá-

sok eredményei szinte egyáltalán nem mérséklék a tájékozatlanság hatását a választási döntésekre (Lau és Redlawsk, 2001, 2006).

A demokrácia működése szempontjából persze nem csak az ismeretszint átlaga, hanem egyenlőtlen társadalmi megoszlása is aggályos jelenség. Tudjuk, hogy a politikai ismeretszint szerény mértékben összefügg az iskolázottsággal, nemmel, jövedelmi helyzettel, életkorral és médiafogyasztással, és kicsit erősebben a politika iránti érdeklődéssel (ld. pl. Luskin, 1990; Delli Carpini és Keeter, 1996; Tóka, 2003; Popescu és Tóka, 2009). Mivel megoszlása a társadalomban egyenlőtlen, logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy a kevésbé kedvező helyzetű társadalmi csoportok tagjai egyénileg kevésbé képesek valós preferenciáik szavazatokban való kifejezésére (Luskin, 2003).

Amit erről tudunk, az azonban csak annyi, hogy a tájékozottabb polgárok preferenciái valamivel nagyobb állandóságot, egy-egy napihír politikai impulzusával szemben nagyobb ellenállást, tartósnak bizonyuló valóságos fejleményekre viszont gyorsabb választ mutatnak (Feldman, 1989; Zaller, 1992). A pártpreferenciák (ha csak időnként és bizonyos mértékig is) más-más véleményekkel függnek össze aszerint, hogy ki-ki mennyire tájékozott, és a kevésbé tájékozottak politikai hiedelemrendszerét alacsonyabb szervezetségi fok jellemzi (Sniderman et al., 1991; Bartels, 2007, 2009). Mindez megalapozza a gyanút, hogy a kevésbé informált szavazók talán kevésbé szofisztikált döntéseket hoznak, de arról még nem győz meg, hogy egy tájékozottabb választóközönség jobb kormányt választana.

Természetesen érdekes lenne tudni, hogy empirikusan mekkora is lehet a tudatlanság hatása a választási eredményekre, van-e ennek valamilyen mérhető következménye a modern demokráciák működésére, és ha igen, akkor vannak-e olyan intézményes megoldások, amelyek segíthetnek a nemkívánatos jelenségek leküzdésében. Mielőtt rátérnék arra, hogy saját kutatásaim mit mutatnak minderről, hadd mutassam be röviden azt a Larry Bartels nevéhez fűződő szimulációs eljárást, ami valamennyi alább bemutatott eredmény elérésében központi szerepet játszott.

Bartels (1996) a választási közvélemény-kutatások adataiban kereste a választ arra, hogy vajon az 1972 és 1992 közötti amerikai elnökválasztások eredményei változtak volna-e, ha a ténylegesen szavazó választópolgárok mindannyian nagyon magas ismeretszinttel rendelkeztek volna. Ennek érdekében először is olyan regressziós modellek paramétereit számította ki az empirikus adatokból, amelyek azt feltételezik, hogy különböző emberek döntéseit (tehát a *Szavazat* változót, amelyen a különböző pártok más-más kódokat kapnak) az *Ismeretszint* növekedése más és más módon befolyásolná (ld. az 1. számú egyenletet). Az egyének releváns sajátosságait (kor, jövedelem stb.) az $X_1, X_2 \dots X_n$ változók mérik. Az empirikus adatokból megbecsülhető béta paraméterek mutatják meg azt, hogy a különböző egyéni sajátosságok miként befolyásolják a

szavazói döntéseket, és hogy pontosan kik válnak inkább Demokrata vagy inkább Republikánus szavazóvá az ismeretszint növekedésével.

$$Szavazat = fn \left(\begin{array}{l} \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \\ + \beta_{k+1} X_1 \text{ Ismeretszint} + \beta_{k+2} X_2 \text{ Ismeretszint} + \dots + \\ + \beta_{2k} X_k \text{ Ismeretszint} + \beta_{2k+1} \text{ Ismeretszint} \end{array} \right) \quad (1)$$

A modell béta paramétereinek megbecslése után egyszerű számítással megbecsülhetjük, hogy milyen szavazatmegoszlást tapasztalhatnánk akkor, ha a szavazók ismeretszintje ilyen vagy olyan feltételezések szerint változna. Csupán az *Ismeretszint* ténylegesen megfigyelt értékeit kell behelyettesítenünk valamilyen fiktív értékekkel, azt összeszorozni a korábban kiszámított bétákkal és a közvélemény-kutatásban megfigyelt X változókkal, és máris megkapjuk az ilyen-olyan szavazatok szimulált valószínűségét a fiktív ismeretszint mellett. A tárgyban eddig lefolytatott kísérletek eredményei arra utalnak, hogy ezek a szimulációs eredmények alapján véve helyes előrejelzést adnak arról, hogy az ismeretszint kisebb-nagyobb változása esetén milyen irányban változnak a politikai preferenciák (Gilens, 2001; Sturgis, 2003).

Bartels maga úgy találta, hogy az 1972 és 1992 közötti elnökválasztásokon a republikánus és a demokrata jelöltek között átlagban öt százalékkal változott volna meg az összes szavazatok megoszlása akkor, ha mindenki olyan magas ismeretszinttel rendelkezett volna, mint amit a megkérdezett mintákon belül valójában csak a legtájékozottabb fél százalék mondhatott magáénak. Más kutatók kiterjesztették a vizsgálódást Kanadára (Fournier, 2006), Svédországra (Oscarsson, 2007), Dániára (Hansen, megjelenés alatt), Franciaországra (Luskin et al., 2008) és Mexikóra (Sekhon, 2004), és szimulációik ennél rendre valamivel nagyobb arányú preferenciaváltozások lehetőségét mutatták.

A POLITIKAI ISMERETEK ÉS A VÁLASZTÓI VISELKEDÉS

Előadásom következő részében saját vizsgálódásaim eredményeit foglalom össze arról, hogy vajon befolyásolja-e a választópolgárok viszonylag alacsony és egyenlőtlen politikai ismeretszintje a legfontosabb (tehát az országos szintű) demokratikus választások kimenetelét. Igaz-e, hogy olcsó húsból is lehet ízletesen főzni (tehát hogy tájékozatlan polgárok is választhatnak úgy, mintha tájékozottak lennének), illetve az, hogy az állampolgári ismeretszint elkerülhetetlen társadalmi egyenlőtlenségei aláássák a politikai egyenlőséget (tehát a választásokon alapuló demokrácia igazából fából vaskarika)?

Mint említettem, vizsgálódásaimhoz Bartels (1996) szimulációs modelljét használom fel. Az eredmények természetesen függnék attól, hogy pontosan milyen X változókat építünk bele a modellbe; hogy Bartels eredeti modelljével

ellentétben megengedünk-e nem lineáris információk hatásokat (tehát hogy egy adott csoporton belül az ismeretszint növekedése egy bizonyos pontig ilyen, utána viszont inkább amolyan irányban és/vagy mértékben befolyásolja a preferenciák változását); hogy miként is mérjük a válaszolók ismeretszintjét; és hogy milyen léptékű, illetőleg társadalmi eloszlású ismeretváltozás hatását szimuláljuk. E módszertani kérdések nemzetközi összehasonlító vizsgálata fontos részét képezi saját vizsgálataimnak (ld. Tóka, 2004; Tóka, 2009), de ezekkel a technikai kérdésekkel a jelen keretek között nem foglalkozom.

Az összehasonlító vizsgálatok mindenekelőtt azt mutatják meg, hogy igen nagy különbségek mutatkoznak egyes választások között abban a tekintetben, hogy mekkora is lehetett a választói ismeretszint befolyása az eredményekre, ám az Egyesült Államok elnökválasztásai rendre kivételesen alacsony hatásokat mutatnak. A pártok szintjén a bal–jobb ideológiától gyakorlatilag független, a párt méretével viszont negatívan függ össze az, hogy ki kapna több illetve kevesebb szavazatot magasabb ismeretszint mellett – a kis pártokkal szembeni averzió érthetően csökken a tájékozottabb szavazók között, míg a kevésbé informáltakat láthatólag korlátozza az ismeretlennel szembeni kockázatkerülő magatartás, és ezért a fragmentáltabb pártrendszerek rendre nagyobb információk hatásokat mutatnak (Tóka, 2004, 2009).

Bartels eredeti számításai alighanem el is túlozták a tájékozottság hatását az amerikai választásokon, minden valószínűség szerint azért (is), mert a tényleges megfigyelések körétől túlságosan messzire rugaszkodik el azzal, hogy a legtájékozottabb fél százalék szintjére extrapolál (Sekhon, 2004; King és Zeng, 2006). További nehézséget jelent a korábbi eredmények interpretálásában, hogy sem Bartels, sem a nyomában haladó irodalom nem tett különbséget a *magasabb* illetve az *egyenletesebb* társadalmi megoszlású ismeretszint hatásai között.

Célszerű ezért a Bartelsétől eltérő forgatókönyvek hatását szimulálni. Ezek egyike lehetne például az, hogy mindenki ismeretszintje egyforma mértékben nő, például egy szórással. Ez a statisztikai zsargon itt azt jelenti, hogy aki a valóságos megfigyelések alapján a nagyjából a legtudatlanabb egyhatod felső szintjén helyezkedett el a valóságban, az a szimulációban a tényleges társadalmi átlag szintjét éri el, aki pedig átlagos volt, annak szimulált ismeretszintje a legfelső egyhatodnak a valóságban megfigyelt alsó határára emelkedik. Ez egy igen jelentős, de nem eleve elképzelhetetlen nagyságrendű változás. Közel 50 országban 67, 1996 és 2006 közötti demokratikus választás után végzett kérdőív felmérés adatait felhasználva, nagyjából 10 százalékra tehetjük annak a változásnak a nagyságát, amivel egy átlagos választás eredménye változna a szimulációk szerint (ld. Tóka, 2009).³ Az 1. táblázat egyszerűsítve mutatja be, miként is nézne ki egy ilyen nagyságrendű változás egy olyan fiktív választáson, ahol négy párt versenyez: a Kékek, Lilák, Bordók és a Rózsaszínűek.

1. tábla. Fiktív példa az ismeretszint egyenletes és viszonylag nagy növekedésének becsült, átlagos hatására egy nagyjából átlagos, kortárs demokráciában

	Tényleges szavazatarány (%)	Becsült szavazatarány, egyenletesen egy szórással magasabb tájékozottság mellett (%)
Kékek	17	22
Lilák	30	35
Bordók	26	21
Rózsaszínűek	27	22

Mint említettem, a szimulált változás nagysága számos módszertani döntés függvénye, ezért a konkrét választásokra vonatkozó, egyetlen szimulációs modell produkálta becsléseket kár lenne túlzottan misztifikálni (ezért sem mutatok be ilyet a jelenlegi keretek között, ahol a technikai részleteket mellőznöm kell). A tendencia azonban elég világos: a választók elkerülhetetlenül alacsony tájékozottsági szintje többnyire jelentősen, a kormányalakítást alighanem érdemben befolyásoló módon gyakorol hatást a választási eredményekre – talán még nagyobbat is, mint a kampány előterébe került közpolitikai kérdésekben az egyes pártok által elfoglalt pozíciók vonzereje, egy-egy politikus népszerűsége, vagy a szavazók elégedettsége a gazdaság állapotával.⁴ Még a legkevesebb ismeretszint-hatást beazonosító szimulációs modell is úgy találja, hogy a 67 választáson a medián választási eredmény 6,7 százalékkal változna, ha mindenki ismeretszintje arányosan nőne a fent vázolt mértékben, míg a valamivel jobb ismeretszint-változókat alkalmazó és nemlineáris hatásokat is megengedő modellek jóval tíz százalék fellettire teszik ugyanezt az értéket.

Mi történne azonban akkor, ha az ismeretszint átlaga nem változna, megszűlésének társadalmi egyenlőtlenségei viszont teljesen megszűnnének, azaz az egyének továbbra sem lennének egyformán tájékozottak, ám ismeretszintjük függetlenné válna iskolázottságtól, koruktól, pártpreferenciájuktól, és egyáltalán bármiféle csoportjellemzőjüktől? Ezt úgy vizsgálhatjuk, ha a szimulációs fázisban az *Ismeretszint* megfigyelt értékeit egy véletlen (ám a megfigyelt ismeretszinttel azonos mintaátlagot és szórást mutató) változóval helyettesítjük be és kiszámítjuk, hogy mekkora szavazatváltozást okozna az ismeretszint ilyen társadalmi kiegyenlítődése, figyelembe véve mind a szavazók tényleges jellemzőit az *X* változók mentén, mind pedig az 1. számú egyenletben bemutatott szimulációs modell empirikusan becsült béta paramétereit.

Eddigi kutatásaim szerint a válasz erre egészen egyértelmű: a választási eredmények lényegében semmit nem változnak ebben az esetben (Tóka és Popescu, 2007; Tóka, 2009). Azaz: bár a demokratikus választások tökéletlenül fejezik ki a népakaratot, az egyenlőtlenül informált társadalmi csoportokkal azért rendkívül egalitáriánusan bánnak. Ebből persze az is következik, hogy a szavazói tájékoztatás esetleges kedvezőtlen következményei nem csökkenének a kelet-európai politológusok által időnként nosztalgiával emleget-

tett műveltségi cenzus bevezetésével. A probléma máshol keresendő: szinte minden szavazó meglehetősen tájékozatlan, és alig-alig különbözik egymástól abban, hogy milyen messzire esik a teljes tájékozottság elvileg is elérhetetlen állapotától. Következő kérdésem tehát az, hogy mindennek mi lehet a politikai következménye, és hol találhatjuk annak magyarázatát, ha néhány országban esetleg kisebbek azok a preferencia-aggregációs problémák, amelyek a tökéletlen szavazói tájékozottságból származnak.

AZ ISMERETSZINT ÉS A JÓ KORMÁNYZAT

Az iménti kérdések persze egy rendkívül kiterjedt kutatási problémára mutatnak rá, amelynek feldolgozása igazából még gyerekcipőben sem jár – valahol azonban el kell kezdeni, és éppen erre tettem kísérletet néhány tanulmányomban. Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, vajon szisztematikusan másféle parlamenti többségek, kormányok kerülnének-e hatalomra, ha a választópolgárok ismeretszintje magasabb lenne. Mint fentebb említettem, nemzetközi összehasonlító perspektívában a pártok bal–jobb ideológiai orientációjával – a csupán egy-egy ország kisszámú választását elemző tanulmányok (ld. Bartels, 1996; Oscarsson, 2007; Hansen, megjelenés alatt) állításai ellenére – nem függ össze az, hogy melyik párt nyerne több szavazatot egy tájékozottabb választóközönségtől, és ezzel egybecsengő módon, az ismeretszint társadalmi kiegyenlítődése nem változtatná meg a választási eredményeket (ld. Tóka, 2004; Tóka és Popescu, 2007; Tóka, 2009).

Ezért talán célszerű abból kiindulni, hogy nem annyira egy-egy sajátos, politikai preferenciákkal rendelkező csoport, hanem inkább a választóközönség egésze lehet a vesztese annak, hogy az elkerülhetetlenül alacsony állampolgári ismeretszint (időnként, valamelyest) befolyásolja a választási eredményeket. De valóban beszélhetünk vesztesekről? Igaz-e az, hogy egy tájékozottabb választóközönség – és az alábbiakban ezt már nem a pusztán lexikális ismeretek szintjére értem, hanem egy olyan szavazóközönségre, amelyikben a szavazatok megoszlását a fentiekhez hasonló szimulációk szerint kevésbé befolyásolja az ismeretszint – jobban ösztökélné a kormányzatot a közjó szolgálatára?

A kérdés empirikus vizsgálata nem egyszerű, hiszen feltételezi azt, hogy meg tudjuk mérni a politikai rendszer hozzájárulását a közjó előmozdításához. Ez részben azért nehéz, mert mindenki kicsit más gondol a közjóról. Ám ha például azt vennénk kiindulópontnak, hogy a magas gazdasági növekedést (majdnem) mindenki jobban szereti, mint az alacsonyat, akkor a növekedési ráta meghatározói között is csak akkor tudnánk megbízhatóan megbecsülni a jól-rosszul informáltság hatását a választási eredményekre, ha közben kont-

rollálnánk az olyan, a közgazdasági irodalomból már jól ismert meghatározók hatását, mint a tőkeellátottság vagy a valutaárfolyamok változékonysága.

Ehelyett én inkább azt vizsgáltam, hogy vajon a kormányzási rendszer működési módjának időbeli változásai – ami nyilván közvetlenebbül függ a kormányzattól, mint a gazdasági növekedés – összefüggnek-e azzal, hogy mennyire jól vagy rosszul informáltak a választók az adott országban és milyen választási eredmények születtek a közelmúltban. Ehhez a fentebb már említett CSES-adatokat és a Bartels-féle modellt használtam fel annak megbecslésére, hogy öt kontinens 70 választásán mennyire befolyásolta az eredményeket az állampolgárok tökéletlen informáltsága, másrészt pedig a Világbank egy kutatócsoportja által létrehozott, és szabadon letölthető idősoros adatokat a kormányzás minőségéről a Föld országaiban (Kaufmann et al., 2007). Utóbbiak hat olyan változóra (illetve egy ezeket összegző index értékeire) adnak becsléseket, mint a korrupcióval szembeni védettség, a jogállamiság, vagy a bürokratikus hatékonyság. Feltételezem, hogy ezek valóban a közjót előmozdító és nagyjából minden szavazó – de legalábbis a medián szavazó – által pozitívan értékelt tulajdonságai a politikai rendszernek. Ha a választási eredmények összefüggése a szavazók ismeretszintjével befolyásolja a politikai rendszer kimenetét, és a kisebb információs hatások a valódi állampolgári preferenciák jobb (nem pedig rosszabb) aggregációját hozzák, akkor azt várhatjuk, hogy a kormányzás minősége annak megfelelően változik pozitív (vagy negatív) irányba egy választás után, hogy kisebb (vagy nagyobb) állampolgári ismeretszint hatott a választási eredményekre.

Az elemzés technikai részleteinek bemutatása természetesen egy teljes tanulmányt töltene meg, és a jelen előadás műfaji okokból sem alkalmas erre (a részletekre ld. Tóka, 2008). Így csak a végeredményt összegzem itt azzal, hogy nagy valószínűséggel a fenti hipotézisnek megfelelően áll a helyzet, de lehet, hogy csak a kormányzás minőségének egyes összetevőivel kapcsolatban, mint például a korrupció visszaszorítása. Ráadásul szinte biztosan nem egyetlen, hanem csak több, egymást követő választási ciklus alatt jön létre egy ilyen ok-sági kapcsolat, aminek révén az átlagosnál informáltabb választási eredmények pozitív változásokhoz vezetnek a kormányzat minőségében.

AZ INFORMÁLT VÁLASZTÓI VISELKEDÉS ÉS A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI RENDSZER

Úgy tűnik tehát, hogy javíthatnánk a kormányzás minőségét akkor, ha sikerülne valamiképpen csökkenteni az elkerülhetetlenül alacsony állampolgári ismeretszint hatását a választói viselkedésre. De milyen szisztematikus változásokkal lehetne ezt célirányosan elősegíteni? Nyilvánvaló, hogy itt szabad szemmel egyáltalán nem látható, megbízhatóan meg pláne nem feltárható össze-

függésekről van szó, tehát indokolt a modern tudomány eszköztárának igénybevétele. A Bartels-féle modell révén adott egy eszköz arra, hogy akár az egyes szavazók szintjén is legalább egy durva becslést tudjunk adni arról, hogy mennyire jól informált az illető választói magatartása annak fényében, hogy a hozzá egyebekben hasonló, ám magasabb ismeretszintű szavazók miként szavaznak. De hol kezdjük a lehetséges magyarázó változók keresését?

Marina Popescuval folytatott kutatásunkban abból indultunk ki, hogy kézenfekvő a szavazót elérő információk előzetes szelekciója, az információfolyam kognitív nehézségi szintje és szervezettsége, az általa adott gondolatmankók jellege, illetve mindezen tényezők intézményes meghatározói, nevezetesen a tömegtájékoztatási rendszer – bizonyos mértékig szabályozható és tudatosan formálható – szerkezeti jellemzői körül keresni a választ.⁵ Ezzel kapcsolatos konkrét (egymásnak is részben ellentmondó) várakozásainkat a tömegtájékoztatási rendszerekre vonatkozó irodalomból vezettük le. A szavazókra vonatkozólag a European Election Study szabadon letölthető adatait (ld. www.europeanelectionstudies.net) használtuk fel. Összesen 20 EU-tagállamra állt rendelkezésre minden az elemzésünk által igényelt adat a 2004. júniusi Európa parlamenti választás után, országos véletlen mintákon gyűjtött kérdőíves adatokból a megkérdezettek választói viselkedéséről, médiafogyasztásáról, politikai ismeretszintjéről, szocio-demográfiai jellemzőiről stb.

Függő változónk a megfigyelt ismeretszint és a maximális tájékozottság mellett várható választói döntések különbsége volt, amit megint csak egy Bartels-féle szimulációval becsültünk. Maga az ismeretszint az egyik kontrollváltozó volt csak az elemzésünkben, amely arra kereste a választ, hogy mely országokban pozitívabb a tv-hírek nézésének, illetve az újságok olvasásának hatása az informált választói viselkedésre. Az országok közötti különbségeket az utóbbi két változó hatásában a tömegkommunikációs rendszer olyan jellemzőivel magyaráztuk, mint pl. a napilapok illetve a tévéhírek piacának fragmentáltsága.⁶

Statisztikai elemzésünk főbb eredményei így foglalhatók össze:

- A szélesebb körű újságolvasás segíti a tájékozott viselkedést (attól függetlenül is, hogy persze magát az ismeretszintet is kedvezően befolyásolja az újságolvasás).
- A médiaorgánumok politikai táborok szerinti elkülönülése elősegíti a tájékozott választói viselkedést (feltehetőleg azért, mert a szerkesztők az eltérő ízlésekhez igazítják és ezáltal fogyaszthatóbbá és érdekesebbé teszik a híreket).
- A televíziós hírpiac koncentrálttsága (feltehetőleg azért, mert az egész társadalom számára közös normákat teremt a tekintetben, hogy mik voltak az adott nap főbb hírei) és a napilapok piacának fragmentáltsága (feltehetőleg ismét csak azért, mert az eltérő olvasói igényekhez mérten test-

re szabja és ezáltal fogyaszthatóbbá és érdekesebbé teszi a hírek tálalását egyaránt elősegítik a tájékozott választói viselkedést.

- Minél nagyobb a köztelevízió hírműsorainak nézettsége, annál tájékoztatlanabb a választói viselkedés.⁷

Előadásom zárszavában térek vissza arra, hogy milyen közvetlen médiapolitikai javaslatok vonhatók le mindebből.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az informálatlan választói viselkedés okaira és következményeire vonatkozó főbb kutatási eredményeimet az alábbiakban foglalhatnám össze. Sok, talán a legtöbb, de nem valamennyi demokratikus választás érdemben, bár nem drámaian, eltérő választási eredményt hozna, ha a szavazók tájékozottabbak lennének. Az ismeretszint társadalmi egyenlőtlenségeinek eltűnése viszont nem befolyásolná az eredményeket. A választások tehát tökéletlen, de rendkívül egalitáriánus mechanizmusai a közösségi preferenciák aggregálásának. Minél tájékozottabb a választói viselkedés, annál inkább várható tőle a kormányzás minőségének javítása (akár azért, mert más parlamenti többség jut hatalomra, akár azért, mert a hatalomrajutottak jobban érzik a késztetést arra, hogy a szavazók vélhető kívánságainak megfelelően kormányozzanak), de legalábbis a korrupció visszaszorítására tett intézményes erőfeszítések fokozása, ha nem is egy, de két-három választási ciklus távlatában. A pártos médiumok segítik, a köztelevízió médiapiaci jelenléte viszont rontja a tájékozott választói viselkedés lehetőségét, míg a médiapiacok koncentrálttsága a médium jellegétől függően pozitív és negatív hatásokkal is bír.

Az előadásom bevezetőjében mondottakhoz visszatérve hadd tegyem fel végül azt a kérdést, hogy milyen gyakorlati haszna van mindennek. Egyfelől abban bízom, az elmondottak is érzékeltetik azt, hogy a modern társadalomtudomány eszközeivel képesek lehetünk nemcsak a politikai folyamatok jobb megértésére (és ezáltal talán országunk politikai kultúrájának előmozdítására), hanem gyakorlati társadalomjobbító cselekvési tervek kialakításához való, nem mindig triviális gondolatok révén történő hozzájárulásokra is. Másfelől azt szeretném hangsúlyozni, hogy az ilyen gyakorlati hozzájárulásokat nem egy-egy konkrét elemzéstől kell várni. Ezek eredményei lehetnek hangzatosak (ahogy azt fentebb megpróbáltam érzékeltetni), de önmagukban csak egy igen szűk (alighanem legalább három kontinensen működő és a harmincfős létszámot csak ritkán meghaladó, többnyire viszont el sem érő) közönség által értelmezhetőek a maguk valós értékén; ráadásul ez utóbbi közönség minden, a kompetenciája körében tartó elemzésben ezernyi kisebb-nagyobb hiányosságot talál, és még egymás között sem nagyon jut teljes egyetértésre abban, hogy

miként is kellene az adott elemzést tökéletesíteni. Maguk a szerzők is gyakran kezdenek utóbb kételkedni abban, hogy minden rendben van-e korábbi írásaik módszertani megoldásaival. Nemrégiben ez történt velem is a tömegtájékoztatási eszközök hatásáról szóló fentebb ismertetett tanulmányunk kapcsán, és még nem volt alkalmam egy időközben már egy tiszteletreméltó díjat is elnyert tanulmányunk egy lehetséges hibájának utánajárni – lehet, hogy a fentebb ismertetett konklúziók teljesen tévesek, habár a tanulmánynak ettől függetlenül még meglehet a maga pozitív hozzájárulása az adott tudományterületen zajló diskurzus előbbreviteléhez.

Egy-egy tanulmány eredménye tehát nem laikusok kezébe való. Közvetlen gyakorlati alkalmazásra pedig csak akkor alkalmasak a kutatási eredmények, amikor éveken keresztül rostálódznak, finomodnak, elfelejtődnek, majd újrafelfedeztetnek az elefántcsonttornyok világában. Ennél korábban még a tágabb szakmai közvélemény se tudja avatottan megkülönböztetni egymástól a sarlatánságot, a szimpla (talán ritka, de korántsem ismeretlen) adathamisítást, a számítási hibát és a szolid tudományos eredményt. Pusztán az alapján tud ítélkezni, hogy milyen szakmai fórumok szűrőjén jutott át sikerrel egy tanulmány (tehát: hol jelent meg). A laudációból úgy látom, hogy esetemben ezt értékelte a Bibó-díj bizottsága, és ennek nem csak a személyes hiúság folytán örülök, hanem mint állampolgár is. Nyilván lehetne vitatkozni azon, hogy megéri-e egy közepesen fejlett országban közpénzt költeni a globális társadalomtudományhoz való cseppnyi hozzájárulásokra (megjegyzem, az én fenti kutatásaim ebben ártatlanok, hiszen semmilyen magyar közpénz elköltése nem állt mögöttük). De szerintem érdemes megfordítani a kérdést: amit a társadalomtudományokra így is, úgy is elköltünk, azt vajon erre költjük-e? Szerintem az lenne a helyes, ha így tennénk, egyrészt mert az elefántcsonttornyokban zajló tevékenységnek csak ezáltal tudnánk gyakorlati céljainknak megfelelő hosszú távú prioritásokat szabni, illetve termelékenységét elősegíteni, másfelől pedig azért, mert a nemzetközi tudomány lehető legmagasabb szintjén való aktív részvétel nélkül akkor se értesülünk majd (legalábbis nem egész pontosan) a kortárs társadalomtudomány eredményeiről, amikor azok már megérették a gyakorlati alkalmazásra, illetve a politikai műveltségünkbe való beszüremkedésre.

JEGYZETEK

¹ A szövegben ismertetett tanulmányok megtalálhatók internetes honlapomon.

² A közelmúlt szakirodalmában Jeffery Mondak élénken vitatta, hogy a 'nem tudom' válaszok mögött tényleg tudatlanság áll-e (Mondak, 1999, 2001; Mondak és Anderson 2004; Mondak és Canache 2004; Mondak és Davis 2001), ám egy sor kísérleti eredmény körütekintően vizsgálta ezeket a kételyeket és meggyőzően igazolta, hogy a nem tudom és hasonló válaszok a helytelen

válaszokkal egyenértékűnek tekinthetők (Sturgis *et al.* 2008; Luskin és Bullock 2006; Hansen 2009).

- ³ A kérdőíves adatok forrása a Comparative Study of Electoral Systems projekt, amelynek adatai szabadon letölthetők a *www.cses.org* címről. A hivatkozott szimulációs modellekben szereplő *X* változók a következők voltak: életkor, iskolázottság, falusi/városi lakóhely, foglalkozás (munkás, mezőgazdasági munkás/gazdálkodó), munkaviszony (munkanélküli, alkalmazott, önálló), jövedelem, különböző etnikai, faji, regionális és vallási kisebbségekhez tartozás (ország-specifikus kategóriák szerint), és vallásosság. A modellek azért nem tartalmazzak attitűd-változókat, mert ezek maguk is szinte kivétel nélkül változhatnak az ismeretszint változásával (ld. Althaus 2003). Ugyanakkor Luskin és Globetti (2002) illetve Luskin *et al.* (2008) vizsgálatai szerint a szimulált információs hatások valamelyest még nőnének is, ha a választás-kutatásokban szokásos attitűd-változókat is beépítenénk a modellekbe.
- ⁴ Az utóbbiak tipikus hatására vonatkozó becslésekre ld. Alvarez *et al.* (2000), Blais *et al.* (2004), King (2002); Aarts *et al.* (2009).
- ⁵ A személyközi politikai beszélgetések hatására ld. Tóka (megjelenés alatt).
- ⁶ Ez utóbbi a koncentráció ellentétét jelenti, tehát a napilapoknak, illetve rivális hírműsor-szolgáltatóknak az olvasók, illetve a nézők számával súlyozott ún. effektív száma.
- ⁷ Gyanúnk szerint ez vagy azért lehet így, mert az európai köztelevíziók zöme több-kevesebb közvetlen politikai befolyás alatt áll, vagy pedig azért, mert a közszolgálati televíziókban Európa-szerte gyakori szürke, szenzációellenes – ráadásul érdektelen rövidhírek rituális felolvasásával és egy általában elég mechanikusan érvényesített és inkább csak látszólagos politikai kiegyensúlyozottsággal súlyosbított – tárlási mód kevésbé alkalmas hatékony gondolatmankótanulási folyamatok beindítására, mint a kereskedelmi televíziók kommersz stílusa. Mindez azonban ezen a ponton még csak spekuláció. Újabb munkánkban már megkezdtuk annak kibontását, hogy mitől más a köztelevíziók és a kereskedelmi tévék hírműsorainak hatása, de ezekben az elemzésekben még nem az informált viselkedés, hanem csak az ismeretszint szempontjából vizsgáltuk meg a kérdést, amit a köztelevíziós hírek valamivel pozitívabban befolyásolnak (ld. Popescu és Tóka, 2009).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aarts, Kees, André Blais, and Hermann Schmitt, eds. (2009): *Political Leaders and Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- Achen, Christopher H., and Larry M. Bartels. (2004): Blind Retrospection: Electoral Responses to Drought, Flu, and Shark Attacks. *Working Paper*, 2004/199. Madrid, Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones.
- Althaus, Scott L. (2003): *Collective Preferences in Democratic Politics: Opinion Surveys and the Will of the People*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Alvarez, R. Michael, Jonathan Nagler, and Jennifer R. Willette. (2000): Measuring the Relative Impact of Issues and the Economy in Democratic Elections. *Electoral Studies*, 19 (2): 237–253.

- Bartels, Larry M. (1996): Uninformed Votes: Information Effects in Presidential Elections. *American Journal of Political Science*, 40 (1): 194–230.
- Bartels, Larry M. (2005): Homer Gets a Tax Cut: Inequality and Public Policy in the American Mind. *Perspectives on Politics*, 2 (1): 15–31.
- Bartels, Larry M. (2007): Homer Gets a Warm Hug: A Note on Ignorance and Extenuation. *Perspectives on Politics*, 5 (04): 785–790.
- Bartels, Larry M. (2008): *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilde Age*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Blais, André, Mathieu Turgeon, Elisabeth Gidengil, Neil Nevitte, and Richard Nadeau (2004): Which Matters Most? Comparing the Impact of Issues and the Economy in American, British and Canadian Elections. *British Journal of Political Science*, 34: 555–563.
- Caplan, Bryan (2007): *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Converse, Philip E. (2000): Assessing the Capacity of Mass Electorates. *Annual Review of Political Science*, 3 (1): 331–353.
- Delli Carpini, Michael X., and Scott Keeter (1996): *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Enyedi Zsolt (2009), szerk: A népakarat dilemmái. Budapest: DKMKA és Századvég.
- Feldman, Stanley (1989): Measuring Issue Preferences: The Problem of Response Stability. *Political Analysis*, 1: 25–60.
- Fishkin, James S., and Robert C. Luskin (1999): Bringing Deliberation to the Democratic Dialogue. In *The Poll with a Human Face: The National Issues Convention Experiment in Political Communication*. Edited by Maxwell E. McCombs and Amy Reynolds. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 3–38.
- Fournier, Patrick (2006): The Impact of Campaigns on Discrepancies, Errors, and Biases in Voting Behavior. In *Capturing Campaign Effects*, edited by Henry E. Brady and Richard Johnston. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 45–77.
- Gilens, Martin (2001): Political Ignorance and Collective Policy Preferences. *American Political Science Review*, 95 (2): 379–396.
- Hansen, Kasper M. (2009): *Measuring Political Knowledge. Paper presented at the Joint Sessions and Workshops of the European Consortium for Political Research*. Lisbon, Portugal, 14-19 April 2009.
- Hansen, Kasper M. megjelenés alatt. Changing Patterns of Information Effects on Party Choice in a Multiparty System. *International Journal of Public Opinion Research*.
- Kaufmann, Daniel, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi (2007): Governance Matters VI: Governance Indicators for 1996-2006. World Bank Policy Research. *Working Paper*, no. 4280. Available from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=999979 accessed on 30 September 2006.
- King, Anthony, ed. (2002): *Leaders' Personalities and the Outcomes of Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- King, Gary, and Langche Zeng (2006): The Dangers of Extreme Counterfactuals. *Political Analysis*, 14 (2): 131–159.
- Krosnick, Jon A., Arthur Lupia, Matthew DeBell, and Darrel Donakowski (2008): *Problems with ANES Questions Measuring Political Knowledge Manuscript*. Stanford, Survey Research Center, Stanford University.

- Lau, Richard R., and David P. Redlawsk (2001): Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making. *American Journal of Political Science*, 45: 951–971.
- Lau, Richard R., and David P. Redlawsk (2006): *How Voters Decide: Information Processing during Election Campaigns*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lodge, Milton, Kathleen M. McGraw, and Patrick Stroh (1989): An Impression-Driven Model of Candidate Evaluation. *American Political Science Review*, 83: 399–419.
- Lodge, Milton, Marco R. Steenbergen, and Shawn Brau (1995): The Responsive Voter: Campaign Information and the Dynamics of Candidate Evaluation. *American Political Science Review*, 89 (2): 309–326.
- Luskin, Robert C. (1987): Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science*, 31: 856–899.
- Luskin, Robert C. (1990): Explaining Political Sophistication. *Political Behavior*, 12 (4): 331–361.
- Luskin, Robert C. (2003): The Heavenly Public: What Would a Fully Informed Citizenry Be Like? In: *Electoral Democracy*. Edited by Michael B. MacKuen and George Rabinowitz. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 238–261.
- Luskin, Robert C., and John G. Bullock (2006): *Taking "Don't Know" for an Answer: DK Responses and the Measurement of Political Knowledge*. Manuscript. Austin, University of Texas at Austin.
- Luskin, Robert C., Bruno Cautrès, and Mathieu Turgeon (2008): *The Conditioning of Vote Choice by Political Sophistication from Several Perspectives: The Case of France*. Paper presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology. Paris, France, 9-12 July 2008.
- Luskin, Robert C., and Suzanne Globetti (2002): Candidate versus Policy Considerations in the Voting Decision: The Role of Political Sophistication. Manuscript. Austin, Department of Government, University of Texas at Austin.
- Lutz, Georg (2007): Low Turnout in Direct Democracy. *Electoral Studies*, 26 (3): 624–632.
- Mondak, Jeffery J. (1999): Reconsidering the Measurement of Political Knowledge. *Political Analysis*, 8: 57–82.
- Mondak, Jeffery J. (2001): Developing Valid Knowledge Scales. *American Journal of Political Science*, 45 (1): 224–238.
- Mondak, Jeffery J., and Mary R. Anderson (2004): The Knowledge Gap: A Reexamination of Gender-Based Differences in Political Knowledge. *The Journal of Politics*, 66 (2): 492–512.
- Mondak, Jeffery J., and Damarys Canache (2004): Knowledge Variables in Cross-National Social Inquiry. *Social Science Quarterly*, 85 (3): 539–558.
- Mondak, Jeffery J., and Belinda Creel Davis (2001): Asked and Answered: Knowledge Levels When We Won't Take 'Don't Know' for an Answer. *Political Behavior*, 23 (3): 199–224.
- Oscarsson, H. (2007): A Matter of Fact? Knowledge effects on the vote in Swedish general election 1985-2002. *Scandinavian Political Studies*, 29 (3): 301–322.
- Page, Benjamin I., and Robert Y. Shapiro (1992): *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Popescu, Marina, and Gábor Tóka (2008): *The Impact of Media Systems on the Making of Informed Election Outcomes*. Paper presented at the 58th Annual Conference of the International Communication Association, Montreal, Quebec, 22-26 May 2008.

- Popescu, Marina, and Gábor Tóka (2009): *Public Television, Private Television and Citizens' Political Knowledge*. Paper presented at the Joint Sessions and Workshops of the European Consortium for Political Research. Lisbon, Portugal, 14-19 April 2009.
- Prior, Markus, and Arthur Lupia (2008): Money, Time, and Political Knowledge: Distinguishing Quick Recall and Political Learning Skills. *American Journal of Political Science*, 52 (1): 169–183.
- Sekhon, Jasjeet (2004): *The Varying Role of Voter Information across Democratic Societies*. APSA Political Methodology Section working paper. Letölthető: <http://polmeth.wustl.edu/workingpapers.php?year=2004>, letöltve: 2009. január 9.
- Smith, Eric R. A. N. (1989): *The Unchanging American Voter*. Berkeley, The University of California Press.
- Sniderman, Paul M., James M. Glaser, and Robert Griffin (1991): Information and Electoral Choice. In *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*. Edited by Paul M. Sniderman, Richard A. Brody and Phillip E. Tetlock. Cambridge, Cambridge University Press, 164–178.
- Sturgis, Patrick (2003): Knowledge and Collective Preferences: A Comparison of Two Approaches to Estimating the Opinions of a Better Informed Public. *Sociological Methods & Research*, 31 (4): 453–485.
- Sturgis, Patrick, Nick Allum, and Patten Smith (2008): An Experiment on the Measurement of Political Knowledge in Surveys. *Public Opinion Quarterly*, 72 (1): 90–102.
- Tóka Gábor (2003): Can Voters Be Equal? A Cross-National Analysis. Part 1. *The Review of Sociology*, 9 (2): 51–72.
- Tóka Gábor (2004): Can Voters Be Equal? A Cross-National Analysis. Part 2. *The Review of Sociology*, 10 (1): 47–65.
- Tóka Gábor (2008): Citizen Information, Election Outcomes and Good Governance. *Electoral Studies*, 27 (1): 31–44.
- Tóka Gábor (2009): *In the Footsteps of Zaller's Theory of Media Effects: Does New Information Have A Declining Marginal Utility?* Paper prepared for presentation at the General Conference of the European Consortium for Political Research, Potsdam, Germany, 10-13 September 2009.
- Tóka Gábor (megjelenés alatt): The Impact of Everyday Political Talk on Political Knowledge and Voting Correctly. In: *The Role of Political Discussion in Modern Democracies in a Comparative Perspective*. Edited by Ken'ichi Ikeda, Laura Morales and Michael Wolf. London, Routledge.
- Tóka Gábor and Marina Popescu. (2007): Inequalities of Political Influence in New Democracies. *International Journal of Sociology*, 37 (4): 67–93.
- Zaller, John (1986): Analysis of Information Items in the 1985 NES Pilot Study. NES Pilot Study Report, No. 002261. Ann Arbor, Center for Political Studies, University of Michigan.
- Zaller, John (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York, Cambridge University Press.